

ВОЕНЕН ПРЕВРАТ ЛИ Е 9 СЕПТЕМВРИ 1944 г.?

Минчо Минчев

Начинът, по който Отечественият фронт дойде на власт в България на 9 септември 1944 г., предизвиква обществен и научен интерес повече от 50 години и това е оправдано, защото става дума за една радикална промяна в държавно-политическото развитие на страната.

Безспорно разкриването на истината за това събитие ще даде отговор на много все още недоизяснени въпроси от най-новата ни история: защо точно тези партии (БРП, БЗНС “Пладне”, БРСДП, ПК “Звено” и групата на независимите интелектуалци) и тези политически мъже (Никола Петков, Кимон Георгиев, Григор Чешмеджиев, Димо Казасов, проф. Петко Стоянов, проф. Венелин Ганев и други) се включиха в Отечествения фронт? Кой свали правителството на К. Муравиев и какви бяха мотивите за това – демократизиране на страната или нейна съветизация? Каква е ролята на Великите сили за промяната в управлението на страната? Защо прокламираната “народна демокрация” се оказа форма на “диктатура на пролетариата” и много други.

Големият интерес към проблема “9 септември” обяснява съществуването на значителна по обем научна литература на наши и чужди историци и политолози и изказаните различни мнения за неговата същност, които най-общо могат да се формулират в четири тези: военен преврат; Съветската армия окупира България и предава властта на комунистите; народно антифашистко въстание и извършване на социалистическа революция.

Тази статия няма за цел, а и не е възможно в този обем да се изследва цялостно тезата за военния преврат, извършен на 9 септември 1944 г., а да коментира документалния материал, който е познат на специалистите, но от който могат да се извлекат още интересни факти и да се направят други изводи, най-вече да се поставят въпроси, които не са получили своя научен отговор. Не на последно място, да се направи разграничение между история и политика, разбира се, доколкото това е възможно.

Военият преврат като теза има своите защитници в почти цялата западна историография, а в последните години и от наши автори. Всички те приемат военния преврат като цялата истина за това събитие, поради което не смятат за нужно да защитят достатъчно убедително своето твърдение, а когато е необходимо, се задоволяват да споменат две имена, свързани с военните преврати от 1923 и 1924 г. – Дамян Велчев и Кимон Георгиев, или, за да се сложи точка на дискусиата, припомнят, че дори и Сталин говори за военен преврат в България през септември 1944 г. Колкото до последния, трябва да се каже, че неговата терминология е достатъчно “богата”, поради което той определя 9 септември още като “антифашистско въстание” и “народна революция”.

Известно е, че в годините на Втората световна война, а и не само тогава, на армията разчитат както управляващите в България правителства, за да запазят властта си, така и опозиционните сили и най-вече БРП и политическите мъже, участващи в Националния комитет на Отечествения фронт, които, макар да ѝ отреждат различна роля, преследват една и съща цел – идването на власт.

Още от 1941 г., когато поема курса на въоръжена борба, БРП определя важната роля на армията и смята участието ѝ като решаващ фактор за завземането на властта. За тази цел тя осъществява практическа дейност за пропаганда в армията, привличане на офицери и войници на страната на “въстаналия народ”, но винаги се е страхувала от самостоятелните действия на военните. Неслучайно Кирил Драмалиев с тревога пише на Цола Драгойчева през 1943 г., че “звенарите залагат и свеждат всичко до една военна акция без участието на масите”. От друга страна, участието на армията в завземането на властта БРП предвижда само в случай, че войски на антифашистката коалиция навлязат в България, и оттам се определя нейното поведение. Ако в страната навлязат съветските войски, българската армия трябва да се присъедини към тях и “без да се спира пред каквито и да е жертви”, да подкрепя всяка акция на Отечествения фронт, а войниците да “уважават” офицерите антифашисти и “унищожават командирите-престъпници”. Ако войските са на САЩ и Англия – българската армия не трябва да пристъпва “ниито крачка зад границите на България”, да не участва в бойните действия, да вдигне въстание, т. е. да превърне войната в гражданска за установяване власт на Отечествения фронт.

Именно за да постави армията под свой контрол и да я подчини на своите цели, през 1943 г. военната комисия на Централния

комитет на БРП се превръща в Главен щаб на НОВА (народноосвободителната въстаническа армия), в който се включват и сътрудничат действащи и запасни офицери. Тези офицери, присъединили се към въстаническите структури, създадени от БРП, трябва да се ограничават от самостоятелни действия, да подчинят работата си сред армията на идеята за въоръжено народно въстание. До 9 септември 1944 г. дейността им се осъществява в тази насока.

Земеделците и преди всичко Никола Петков по принцип не приемат военния преврат, а и с бившите членове на Военния съюз имат много “сметки за уреждане”. В дадения момент за земеделците превратът е за предпочитане пред “народното въстание” не само защото е по-сигурният път към властта, но и предпазва от “невинни жертви... в едни нови септемврийски събития” и е начин за противопоставяне на комунистите в претенциите им за ръководни позиции в Отечествения фронт.

За звенарите и бившите членове на Военния съюз, т. нар. “приятели” (Кимон Георгиев, Дамян Велчев и Петър Тодоров), е логично при връзките, които имат с армията, и личния си опит да залагат изцяло на военния преврат. За разлика от 1934 г. през 1944 г. “приятелите” не представляват фактор в българската армия, а и както признава Петър Тодоров, “трудно се работи с офицери-гермаофили”. Неслучайно Дамян Велчев е предупреден от офицери, че ако се включи в Отечествения фронт, “ще изчезне безследно”.

Военните, които участват или сътрудничат на Главния щаб на НОВА, макар и някои от тях бивши членове на Военния съюз, не са обвързани с “приятелите”, нещо повече – те първи реагират против назначаването на Дамян Велчев за военен министър на 9 септември 1944 г.

От друга страна, поуките от 19 май 1934 г. убеждават Кимон Георгиев и Петър Тодоров, че за да бъде успешен един преврат, е нужна социална опора и такава те виждат в членовете и симпатизантите на БРП и преди всичко на БЗНС, поради което не отричат действията на масите.

Когато разглеждаме тезата за военния преврат, трябва да отбележим, че за разлика от 1923 г. и 1934 г., през 1944 г. липсва каквато и да е военна организационна структура със собствена програма, за реализирането на която е нужно правителство или поне идея за състава и характера на ново правителство.

Насочилите се към завземането на властта офицери са твърде малко на брой, действат в няколко независими едно от друго направления и под влиянието на различни политически сили и групи.

Най-голямата и най-рано сформирана група от военни е около БРП, която не надхвърля 10 души уволнени офицери и бивши членове на Военния съюз, които още от 1935 – 1936 г. установяват контакти с комунистите. През 1943 г. двама от тях – Тодор Тошев и Петър Вранчев – са включени в Главния щаб на НОВА, в какъвто се превръща Военната комисия на Централния комитет на БРП. Година по-късно и кап. Петър Илиев се включва в Главния щаб на НОВА. Това са най-активните офицери, които през август 1944 г. разработват оперативен план за въоръжено въстание с конкретно участие на армията в завземането на властта. Останалите офицери – Марко Иванов, Димитър Попов, Димитър Томов, Стоян Трендафилов, Крум Лекарски, Владимир Стойчев, Борис Гергов и други – едва през юли – август и в навечерието на 9 септември дават съгласието си за участие под ръководството на БРП в нанасянето на главния удар за сваляне на правителството, и конкретно на К. Муравиев. Това са, както твърдят лидерите на БРП, нейни членове и симпатизанти, които са убедени в необходимостта от народно въстание, но за да се гарантира успехът му, армията трябва да го подкрепи.

Потвърждение, че тези офицери са напълно обвързани с тактиката на БРП, е фактът, че в края на август и началото на септември 1944 г. нейното ръководство лансира идеята центърът на въстанието да бъде гр. Пловдив. Споменатата група офицери веднага се заемат с нейното реализиране, но началникът на местния гарнизон отказва всякаква подкрепа. След това за център се определя гр. Плевен с аргумента, че “от там завземането на властта може да добие повече характер на въоръжено въстание ... с решителна борба на улицата”, като се разчита на роднинските връзки на Петър Илиев с началника на Плевенския гарнизон полк. Кисилички. Водените разговори не дават резултати, тъй като полковникът категорично отказва участие във военен преврат, заради което след 9 септември е осъден на смърт от Народния съд.

На 8 септември се предлага нов вариант – властта да бъде завзета през деня, като се даде фалшива въздушна тревога с цел включване на масите в нанасянето на главния удар, но и той отпада и се приема окончателното решение – завземането на властта да стане на 8 срещу 9 септември, в 2,00 часа след полунощ.

Практическата дейност на Отечествения фронт по привличането на офицери и войскови части от Софийския гарнизон за овладяване на военното министерство също се осъществява 2–3 дни преди 9 септември, като едни от тях категорично отказват, други се съгласяват да не противодействат и само малка част са заставени да изведат от казармите командваните от тях подразделения. На войниците трябва да се обясни, че има учебна тревога и отиват на военно занятие.

До последния момент нито Главният щаб на НОВА, нито ръководното ядро на офицерите-отечественофронтовци знаят кои военни подразделения ще участват в завземането на властта. Активната подкрепа на партизанските съединения, масовото преминаване на офицери и войници от Софийския гарнизон на страната на Отечествения фронт и участие в завземането на властта съществува само в спомените на комунистическите и отечественофронтовски функционери, писани много години след 9 септември 1944 г., за да изтъкнат преди всичко собствените си заслуги за разглежданите събития.

Друга група военни, готови чрез военен преврат да завземат властта, включва прогермански настроените офицери. Четири години съюзничество и контакти между българската и германската армия бяха възпитали у много български офицери уважение и дори възхищение от немската военна наука и техника. Немалка част от офицерите бяха готови да следват и сътрудничат на германската армия въпреки изменилата се военно-политическа обстановка и да виждат във военния преврат изход от кризата в страната.

През лятото на 1944 г. по инициатива на командированите у нас германски военни инструктори в танковата бригада в Ихтиман се предлага на нейното командване изграждане на съвместна “ударна група”, която в критичен момент да е готова да смъкне от власт онова правителство, което е “съгласно да измени на сключения тристранен пакт”. През август немските инструктори са отзовани поради изтеглянето на хитлеристките войски от Балканите и групата не реализира целите си, но докато замине за Германия, се поставя в положение на бойна готовност. За да се избегнат инциденти, командването на българската армия взема предпазни мерки, като от своя страна поставя в бойна готовност оръдията на противовъздушната батарея и засилва охраната над немските офицери.

В началото на септември се прави опит за заговор срещу правителството от офицери-германофили в Самоковския гарнизон.

Особено активна дейност развиват група офицери около ген. Кочо Стоянов, които замислят преврат и предаване властта на Александър Цанков, за което настоява и немското военно командване и дори заплашва с настъпление към София. Военният министър ген. Иван Маринов твърди, че Муравиевото правителство знае това, поради което той нарежда Кочо Стоянов да замине за Скопие и да поеме командването на своята армия. Вместо това генералът събира в Баня свои съмишленици за организиране на военен преврат, като “всеки ден били насрочвани решителни действия”, но до такива не се стига поради бързото развитие на събитията в страната и достигането на границата от Съветската армия. Все пак ген. Иван Маринов поставя Кочо Стоянов под постоянно наблюдение, а след отказа да замине за Македония и под домашен арест, където на 9 септември, след като научава, че е съставено правителство на Отечествения фронт, се самоубива.

Третата група военни, осъществили дейност по завземането на властта чрез военен преврат през август – септември 1944 г., включва бившите звенари и членове на Военния съюз от кръга на “приятелите”. Както посочих, защитниците на тезата за военен преврат визират преди всичко личността на Дамян Велчев като организатор, а на Кимон Георгиев като “идеолог” на преврата. Или, както по-късно Константин Муравиев с горчива ирония ще каже: “Каква съдба!”. Три пъти е бил министър и три пъти е бил свалян от “този тандем с военен преврат”.

Оценявайки ролята на Кимон Георгиев, и особено на Дамян Велчев, в новата ни история, едва ли някой може да оспори, че те са “идеолозите” на военния преврат в България, предпочитайки го пред всички други форми на завземане на властта, още повече че никога не са отричали това, но да се приписва извършването на преврат на 9 септември 1944 г. на Дамян Велчев, е пресилено и не се потвърждава от фактите, с които разполагаме поне засега.

Дамян Велчев се включва реално в дейността на Отечествения фронт едва на последното заседание на Националния комитет от 8 септември 1944 г. след обяд, в 16, 00 часа, където се оформя персоналният състав на правителството. Осъзнал грешката, допусната през май 1934 г., когато се отказва от властта в полза на Кимон Георгиев, сега Дамян Велчев настоява да участва в управлението и подкрепян от Кимон Георгиев и Никола Петков, иска да му бъде дадено вътрешното министерство, но се задоволява и с министерството на войната.

Министерския пост Дамян Велчев дължи не на актива си в завземането на властта или в Отечествения фронт, а на приятелските връзки с Кимон Георгиев. Това Добри Терпешев по-късно ще обясни като компромис, наложен по “политически причини”. Тълкуването на тези “причини” като заслуга за отстраняването на Муравиевото правителство от власт е неаргументирано, тъй като Дамян Велчев “стана министър” още на 8 септември, т. е. преди “преврата”. Ако търсим дешифрирането на споменатите “политически причини”, особено интересна в това отношение е информацията, която ни дава един от най-близките приятели на генерала, д-р Любен Тодоров, според когото самият Дамян Велчев твърдял, че е назначен за министър с благословията на Сталин.

Ако говорим за “политически причини” при включването на Дамян Велчев в правителството на Отечествения фронт, това едва ли има за цел да аргументира неговата роля и заслуги в свалянето на старото правителство, отколкото вярата, че ще спомогне за укрепването на новото. Дамян Велчев е нужен на Отечествения фронт не преди, а след 9 септември. Във външнополитически аспект той е “надежден” за САЩ и Англия и “приемлив” за Съветския съюз. Във вътрешнополитическия живот той е необходим на Отечествения фронт, защото със “славата” си на превратаджия ще неутрализира всякакъв опит за съпротива на армията, а авторитетът му сред част от офицерите трябва да спомогне за приобщаването им към новата власт. Това се потвърди в следващите месеци.

За разлика от Дамян Велчев, другата фигура в бившия Военен съюз майор Кирил Станчев остава верен на принципа, че “щом държавният глава, правителството, парламентът – не са в състояние да намерят изход от кризата, тогава трябва да действа оръжието”, и развива активна дейност за сваляне правителството на К. Муравиев.

Макар и близък с “приятелите”, неговото име не се споменава сред тях и от тях. Въпреки твърденията му, че в годините на войната “поддържал много близки връзки с БРП”, срещал се е с Христо Михайлов, Антон Югов и “вземал общи решения”, Кирил Станчев не принадлежи към офицерите, работещи или съгруднически на Главния щаб на НОВА, и никой в мемоарите си не говори и пише за него. Това ни дава основание да твърдим, че Кирил Станчев действа в интерес на групата около Кимон Георгиев, без да е обвързан с Отечествения фронт, паралелно на офицерите-отечественофронтовци.

В спомените си Константин Муравиев твърди, че след назначаването на ген. Иван Маринов (също бивш член на Военния съюз)

за военен министър Кирил Станчев “не излизал от министерството”, а заедно с Димо Казасов “хазайничели” в него. Не зная доколко на всичко казано от Муравиев за Иван Маринов може да се вярва, след като е известно, че той го смята за един от главните виновници за съдбата на своето правителство, но със сигурност може да се каже, че на 6 септември Кирил Станчев посещава Иван Маринов и иска от него властта да бъде предадена на Отечествения фронт. Военният министър не само се съгласява, но още същия ден настоява за това пред правителството и регентите. По препоръка на Иван Маринов Кирил Станчев се среща на 7 септември с регентите и поставя пред тях същите искания.

Действията на Кирил Станчев предизвикват сериозни опасения у правителството въпреки самоуспокоенията на министър-председателя, че “по-добре е да говори, да пледира, да убеждава, отколкото да прави преврат”. Фактът, че Константин Муравиев иска от регентите уволнението на Иван Маринов, а военният министър признава, че на 9 септември преминал на страната на Отечествения фронт “съзнателно и убедено”, показват, че Кирил Станчев изиграва важна роля за неговото поведение и падането на правителството.

Потвърждение за мястото, което Кирил Станчев заема в събитията около 9 септември, са претенциите му да оглави министерството на войната в новото правителство. Оценка за заслугите му в идването на Отечествения фронт на власт е фактът, че на 10 септември именно той, а не офицер от приближените на БРП заминава заедно с Димитър Михалчев и Димитър Ганев за щаба на III Украински фронт да преговаря по условията на примирието и лично докладва за резултатите от преговорите в Министерския съвет.

Засега в научната литература не е изяснена конкретната дейност на Кирил Станчев в организирането на военен преврат. Известно е, че в годините на войната той има ограничено влияние в армията и почти никакво в политиката, поради което разчита на старите връзки с част от бившите членове на Военния съюз или търси сътрудничество с политици от “втория ешалон” – Венелин Ганев, Никола Петков и други земеделци. Все още нямат отговор редица въпроси, като въпроса защо точно Кирил Станчев е изпратен да преговаря с маршал Толбухин? След като за Кимон Георгиев, Иван Маринов и Дамян Велчев се твърди или предполага, че са “хора на Съветския съюз”, какъв е Кирил Станчев? Защо точно когато преговаря с Толбухин, той е назначен за командващ армия в Пловдив, с което е отстранен от “голямата” политика, и настъпва разрывът в отношенията с Дамян

Велчев и “приятелите”? С какво и за кого Кирил Станчев става опасен още на другия ден след завземането на властта от Отечествения фронт?

Изложеното по-горе безспорно доказва, че Кирил Станчев е едно от действащите лица в събитията около 9 септември, но въпросът около неговата роля и дейност остава. Кои военни, политически или външни сили стоят зад него?

Твърденията, че реализира плана на Военния съюз, са неубедителни по няколко причини. Първо, Военният съюз като организационна структура не съществува. Това се потвърждава от спомените на всички бивши негови членове, които изтъкват предимно своите и заслугите на най-близките си приятели. Кап. Марко Иванов е категоричен, че организацията и извършването на преврата са дело на капитаните Димитър Томов, Димитър Попов, Петър Илиев, Борис Гергов и самия той и “никъде на друго място не е решаван въпросът кога и как да се извърши ударът”. Ръководител на групата е кап. Димитър Томов, а целта им е с правителствена промяна да предотвратят “навлизането на съветските войски в страната”. За Кирил Станчев изобщо не споменава.

Синът на кап. Кирил Георгиев изтъква преди всичко заслугите на своя баща и кап. Цено Ценов, а за ръководител на тази група от Военния съюз посочва майор Крум Лекарски. Според него тази група е обвързана със съветското военно командване, което ѝ предоставя радиостанция за свръзка и определя кога да започнат “вътрешните действия”.

Кап. Петър Илиев, а и самият кап. Димитър Томов признават, че действията им са съгласувани с БРП, а според нейните лидери те очакват навлизането на Съветската армия, за да вдигнат въстание в страната.

Второ, нека отново се върнем към спомените на К. Муравиев, в който твърди, че К. Станчев “не излизал от кабинета на военния министър” и “хазайничел” във военното министерство. Логично е да се запитаме защо “хазайният” е трябвало с военен преврат да завзема “собствения си дом”, т. е. министерството на войната?

Ако К. Станчев подготвя военен преврат, нужно ли беше да се среща с регентите на 7 септември и да обсъжда въпроса за нов кабинет, което означава, че той настоява за правителствена промяна, но съобразена с конституцията на страната?

Посочените факти показват, че има няколко центъра сред военните, желаещи смяна на правителството, но всички се

активизират едва когато Съватската армия достига до българската граница, и особено след обявяването на война на България. Между тези центрове няма координация на действията, въпреки че отделни техни членове поддържат връзка помежду си, но преследваните различни цели с промяната на властта показват, че това е по-точно тактика с оглед реализирането на своя план на действие. Бързото развитие на събитията не позволява военните да осъществяват някаква сериозна организационна дейност сред армията, а и положението в страната и бездействието на правителството не налагат това. Определено може да се твърди, че след 5 септември 1944 г. правителството няма реална власт и не вярва, че може да изпълни мисията, с която се нагърби, поради което търси съдействието на Отечествения фронт и конкретно на БРП. То не предприе никакви действия, за да предотврати евентуален военен преврат, което предполага, че не го е очаквало не само защото армията като цяло стоеше зад него, но и защото наличието на съветски войски обезсмисля един такъв акт без участието на комунистите.

Казаното по-горе се потвърждава от действията на “превратаджиите” при нанасянето на т. нар. “главен удар”. Завзеждането на военното министерство, на което много автори придават такова важно значение, едва ли може да се квалифицира като “блестящо организирана и изпълнена военна операция”. Ген. Иван Маринов твърди, че още на 6 септември 1944 г. издава заповед до войските да оказват съдействие на съветската армия, не допуска усиление и промени в заварената охрана на министерството, съзнавайки, че при промяна най-напред ще бъде атакувано военното министерство и това да стане “спокойно, без некаква съпротива”.

Трето – учудващо е поведението на министрите и най-вече на Константин Муравиев при създаването на ситуация. След като всички знаят, че К. Станчев влиза в сградата на Министерския съвет “обикновено с преврат”, защо не забраниха достъпа му до нея? Те настояват пред регентите да уволнят министъра на войната ген. Иван Маринов, поставят ген. Кочо Стоянов под домашен арест, защото подготвя смяна на правителството им с правителство на Александър Цанков, но не предприемат никакви действия спрямо К. Станчев. Правителството на Константин Муравиев страхува ли се, или очаква преврат, по-точно избира кой да извърши преврата?

Според мене дейността, която К. Станчев развива за смяна на управляващото правителство, не може по никакви критерии и с никакви аргументи да се квалифицира като извършен военен преврат.

В съществуващата мемоарна литература за участието на армията в завземането на властта има много неточности и взаимно отричащи се твърдения за събития и действащи лица. Дамян Велчев въпреки признанията, че когато пристига в София “работите сред войската вече бяха подготвени от моите приятели Тодор Тошев, Владимир Стойчев, Кирил Станчев и млади майори и капитани”, си приписва актива, че “на мене оставаше само да прегледам техния план и да влезе в подробностите на изпълнението му”. Последното никой от участниците в събитията около 9 септември не потвърждава, нещо повече, дори неговите приятели са категорични, че след смъртната присъда, заменена с доживотен затвор и помилване през 1941 г., Дамян Велчев станал “неузнаваем, постоянно плачел, станал религиозен, непрекъснато се страхувал. Навярно затова и заради постоянните заплахи, които получава, той отказва всякакви контакти с политици, включително и от Отечествения фронт, и ги насочва към Кимон Георгиев. Кап. Димитър Томов, за когото всички признават, че има най-големи заслуги по привличането на офицери и завземането на военното министерство, твърди, че до 9 септември “не бил виждал” Дамян Велчев. Както посочих, точно офицерите, участвали в нанасянето на т. нар. “главен удар”, са изненадани и недоволстват от назначаването му за военен министър, а за Кирил Станчев изобщо не говорят.

От многобройните спомени за 9 септември не може де се разбере кой и кога изработва плана за участието на армията в нанасянето на “главния удар” и кой ръководи преврата.

Петър Вранчев твърди, че в “ранните часове” на 8 септември се свиква заседание на Главния щаб на НОВА, Военния съвет и някои командири на войскови части от Софийския гарнизон, на което се уточняват силите и начинът за нанасяне на главния удар. Кап. Димитър Попов от своя страна пише, че на 8 септември “по обяд” в дома на Кирил Георгиев напълно са уточнени задачите на военните подразделения по завземането на властта. Според кап. Марко Иванов идеята да се завземе военното министерство на 8 срещу 9 септември е негова. На 8 септември сутринта към 9 часа той случайно научава от заведущ радиовъзела на министерството кап. В. Томанов, че съветските войски преминали нашата граница, и веднага се свързва с кап. Димитър Томов, когото убедил, че “ако нещо ще се прави, трябва да се прави сега..., че майката на тези работи е нощта”. Томов насрочва съвещание за 14 часа в дома си, на което присъстват споменатите по-горе 5-има офицери. В този състав се обсъжда положението и се

уточняват силите, на които може да се разчита, като за танковата бригада се решава “поне да бъде неутрализирана, за да не противодейства”. Планът за действие и цялата организация по завземането на военното министерство, твърди М. Иванов, “е дело на кап. Дим. Томов и никой друг”.

Според комунистическите лидери цялата подготовка се извършва от Главния щаб на НОВА с одобрението на Политбюро на БРП. Петър Илиев сочи, че на 8 септември в 18 часа в неговия дом се уточнява всичко и на него се възлага разработването на плана по завземането на военното министерство. Още по-голямо е объркването, когато става дума за самото завземане на Министерството на войната. Според Цола Драгойчева “по обяд” на 8 септември група офицери начело с Петър Илиев проникват в министерството и подготвят завземането му. Самият Петър Илиев твърди, че това става около 21 часа, когато с още 8 офицери се събират в министерството, влизат свободно, без пропуски през главния вход и “решили да дават вид, че събирането им е обикновена другарска среща”. В Министерството на войната в 21 часа част от присъстващите офицери за първи път били информирани “какво ще се върши тази вечер” и някои от тях отказали да участват.

Не безинтересен е фактът, че вечерта между 21 и 22, 00 часа в Министерството на войната се уточнява планът за действие, който включва:

1. Да се разубедят и уточнят силите на охраната, бойната готовност и имената на офицерите, които нощуват в министерството. Какви постове има вън и вътре в министерството.

2. Да се уточнят стаите, в които нощуват министрите и други висши държавни служители.

Всичко това показва, че съществуват много планове за овладяване на Министерството на войната и всички се изработват в “движение”, няколко часа преди завземането на властта, по-точно – че няма такива планове. Къде са и защо не се реализират плановете на Главния щаб на НОВА, на Политбюро на БРП, на Дамян Велчев и всички други, които претендират, че са участвали в разработването и изпълнението им?

Същото се отнася и до войсковите подразделения, които участват в преврата. До последния момент никой не знае кои части са привлечени за сваляне на правителството. Танковата бригада, за която толкова много е писано, се насочва към София не защото се е присъединила към Отечествения фронт да участва в завземането на

властта, а изпълнява заповед на министъра ген. Иван Маринов от 7 септември за придвижване в посока Пирот. Бригадата стига София, след като властта е завзета от Отечествения фронт. Оставянето около военното министерство на четири танка и на два при Радио “София” не е резултат от “присъединяването към преврата на офицери и войници”, а вследствие от водените разговори между командващия танковата бригада полк. Диков и министъра Иван Маринов, който нарежда бригадата да продължи да се изтегля към западната граница и удовлетворява искането на Тодор Тошев 6 танка да останат за охрана на министерството в случай на съпротива от войскови подразделения на Софийския гарнизон.

Навярно твърде противоречивата информация в мемоарната литература около завземането на военното министерство принуждава кап. В. Вълков, участник в събитията, да започне своите спомени с думите “ще пиша по съвест”. Той командва учебната рота на Военното училище, която трябва да завземе телефонната централа и пощата. За това Вълков научава едва към 20 часа на 8 септември от кап. Димитър Попов. Когато ротата се насочва към телефонната централа, се оказва, че тя отдавна е опразнена заради бомбардировките и преместена в подземие на БНБанка. В. Вълков твърди, че след като завзема централата и понеже минава определеният за действие час (2 часа), той обикаля и наблюдава района около министерството на войната. До 2,20 часа никакви други войскове части или “цивилни революционни групи” не са се появили, липсвали всякакви признаци, че “в София и България става нещо”. От подслушваните телефони Вълков разбира, че в нанасянето на главния удар участват само ротата на кап. Димитър Попов, действаща срещу Министерството на войната, и неговата – завзела телефонната централа. Останалите набелязани важни обекти и учреждения се завземат сутринта след обявяването властта на Отечествения фронт. Никъде в София не е обявено военно положение, всички ведомства започват нормална работа сутринта на 9 септември, а по-късно се пристъпва към организиране на митинги в подкрепа на новата власт.

За разлика от 9 юни 1923 г. и 19 май 1934 г., когато цялата страна узнава, че са извършени военни преврати, сега образуването на ново правителство се приема като резултат от продължаващата политическа криза в страната през лятото на 1944 г. и нейното задълбочаване с обявяване война на България от третата велика сила – Съветския съюз. След като на 1 юни дойде правителството на Ив. Багрянов, на 2 септември на Константин Муравиев, логично е на 9

септември регентите да възложат на просъветски ориентирания Отечествен фронт управлението на страната. Неслучайно земеделците се питат “от власт ли падаме или на власт идваме?”, а българинът в своето мнозинство както винаги застава зад новите управляващи.

Приведените факти не целят отричане на участието на военните в завземането на властта, и по-точно на военното министерство, но показват, че не трябва да се преувеличава тяхната роля. Както посочих, офицерите и войниците нямат своя организация и програма и повечето от тях до последния момент не знаят в какво участват. Оформилите се няколко военни центъра, работещи за извършването на военен преврат, имат различни цели, поради което не съгласуват действията си, т. е. нямат общ план за завземането на властта, затова нямат подготвен проект за правителство, нито са включени в образуването на правителството на Отечествения фронт.

Тезата за извършения военен преврат на 9 септември 1944 г. повдига много въпроси, които досега не са получили отговор. Защо нито едно военно поделение извън столицата не е посветено в готвения военен преврат и не реагира по някакъв начин? Има ли случаи, когато армията да е участвала или поне съдействала за установяване на новата власт в страната? След като се твърди, че офицерите, извършили “преврата”, са просъветски настроени и дори “съветски агенти” и страната е окупирана от съветски войски, защо трябва с преврат да вземат властта и изобщо можем ли да говорим за “военен преврат”? Как да си обясним завземането на властта от комитетите на Отечествения фронт още на 6 и 7 септември? Това част от военния преврат ли е, или прелюдия към него?

Ако се съгласим с твърдението за организиран и извършен военен преврат на 8 срещу 9 септември в София, как да приемем идеята и действията на същите офицери завземането на властта да стане чрез гарнизоните в Пловдив и Плевен? Тогава за военен преврат ли щяхме да говорим, или за гражданска война, тъй като придвижването им към София едва ли щеше да бъде “триумфален марш”, като се има предвид поведението на офицерството и армията като цяло, а и Съветската армия навярно нямаше да бездейства.

В съществуващата литература по темата категорично се твърди че със завземането на военното министерство “превратаджиите” арестуват “министрите и други държавни мъже”. Никой обаче не посочва кои министри и държавници са арестувани и изобщо има ли арестувани с изключение на ген. Иван Маринов, но за последния едва ли можем да говорим като за “арестант”. Практическите резултати

от нанасянето на т. нар. “главен удар” се свеждат до инсталиране на микрофон в стая № 25, по който доведеният по-късно Кимон Георгиев прочита обръщение към българския народ и оповестява, че Отечественият фронт поема властта в “тези съдбоносни часове за България”, оповестява и състава на назначеното с указ на регентите правителство.

Ако трябва да се оценява дейността на военните по завземането на властта, най-големи заслуги според мене и най-важна роля за това, че всичко става “бързо и лесно”, че и “една пушка не гръмна” през нощта на 8 срещу 9 септември 1944 г., има министърът на войната ген. Иван Маринов. С издадените заповеди до войсковите части да не оказват никаква съпротива и да изпълняват всички нареждания на народната власт, с връщането на ротата на ШЗО, водена от началника на школата в помощ на Муравиевото правителство, с неутрализирането на командирите на войсковите поделения около София той предава мирно и безкръвно властта на Отечествения фронт. Тук възникват няколко изключително важни въпроса: 1. Дали поведението на Иван Маринов, на министрите, на висшите държавни чиновници, на охраната, намиращи се в сградата на военното министерство, се определя от “изненадващото” появяване на групата офицери-отечественофронтовци, устроили си “другарска среща” във военното министерство “без някой да ги забележи”, или от разговорите на Кирил Станчев с военния министър и регентите, или от някои други фактори? 2. Основателно акад. Илчо Димитров пита защо Съветският съюз обявява война на България точно когато кабинетът на Константин Муравиев обсъжда въпроса кога да обяви война на Германия. Дали някой не е предупредил Москва, че решението за обявяване на война на Германия би лишило Съветския съюз от повод да се обяви война на България и дали това не е ген. Иван Маринов? 3. Кое дава основание на Константин Муравиев да бъде категоричен, че поведението на военния министър през нощта на 9 септември не е случайно, а последица от предварителни ангажименти? В търсенето на отговори на многото въпроси, бих казал, че назначаването на ген. Иван Маринов в ранните часове на 9 септември за главнокомандващ на българската армия едва ли е предложение и заслуга на офицерите, завзели военното министерство, които в спомените си с гордост описват как са “спипали генерала по бели гащи”.

Излиза, че в извършения военен преврат назначените военен министър и главнокомандващ не принадлежат към политическата формация, поела властта, не са от средите на офицерите-отечествено-

фронтовци, а в същото време не предизвикват възражения от страна на Съветския съюз, който изцяло стои зад БРП и Отечествения фронт.

Какви са мотивите за поведението и дейността на ген. Иван Маринов, поне засега не може да се каже, но определено можем да твърдим, че той изиграва ролята на троянския кон в правителството на Муравиев. Участващ в държавното управление, Иван Маринов има реална власт и с действията си всъщност обрича на бездействие правителството във външната политика и дава повод на Съветския съюз да обяви война на България. Във вътрешната политика парализира съпротивата на правителството, и по-точно на армията, и обезпечава безпрепятственото идване на власт на Отечествения фронт.

Заслугите, които нашата научна и най-вече мемоарна литература приписват на офицерите-отечественофронтовци, са повече емоционален изблик на типичната за деветосептемврийските събития героика, отколкото реално оценяване на техния принос. Всички “аргументи” звучат наивно, след като е известно, че нито войсковите подразделения, нито партизанските отряди, предвидени за нанасяне на “главния удар”, са осигурени за акцията, а тези, които вземат участие, “бързо и лесно” са допуснати да влязат във военното министерство, дори да “арестуват” военния министър, а той твърди, че ги е очаквал, поради което не е взел мерки за охрана, а впоследствие прави всичко възможно около оповестяването и организирането на новата власт.

Определено може да се твърди, че на 9 септември 1944 г. офицерите-отечественофронтовци инсценират военен преврат и дават възможност на Кимон Георгиев да оповести по Радио София, че властта в България е на Отечествения фронт. Ролята на военните в разглежданите събития повтаря тактиката на Съветската армия. Както тя навлиза само до 100–180 км в територията на страната и оставя управляващи и Отечествен фронт сами да решават въпроса за властта, така и военните само завземат военното министерство, с което напомнят за ролята, която са играли и могат да играят в политическия живот на страната, което е достатъчно за осуетяване на всякакъв опит за съпротива и дава възможност на Отечествения фронт безпрепятствено да наложи своето управление в страната. Участието на армията в завземането на властта не надхвърля ролята, която ѝ бе отредена в плана на БРП за въстание – овладяването на военното министерство да послужи като сигнал за завземане на

властта от комитетите на Отечествения фронт и партизанските отряди в цялата страна.

Изясняването на събитията около 9 септември 1944 г. е възможно само когато се изследват и останалите съществуващи тези. Авторът си запазва правото да изложи своето мнение в други статии, но в заключение ще каже, че в България става това, което е трябвало да стане, т. е. така, както Великите сили са решили да стане, с политическите сили и с политическите мъже, на които те разчитат, а може би и на които възлагат да го направят. Промяната в края и след войната е световен процес, неизбежен, особено за победените държави. Бездействието на Муравиевото правителство предоставя най-големия шанс за Отечествения фронт. Той самият не може да осъзнае колко е близо до властта, поради което всички планове за “всенародно антифашистко въстание” или за “военен преврат” не се реализират. Историческият момент изисква на всяка цена властта да бъде завзета, преди съветските войски да стигнат до столицата. Ето защо политическите партии в Отечествения фронт и организациите, с които поддържат контакти, се насочват към властта, изхождайки от програмите и практиката, която имат за това, и не без личното разбиране на политическите мъже, участващи в Националния комитет.

Именно затова в 9 септември могат да се открият елементи и форми и на военен преврат, и на въстанически действия – зависи кой какво търси и иска да налага като аргументи. Никой не може да отрече и ролята на Съветската армия, но не че е завзела властта в страната и я е предала на комунистите, а защото е създавала условия за идването на Отечествения фронт на власт. Не е случайно, че Съветската армия навлиза в страната 4 дни след като съветското правителство обявява война на България, а след 9 дни стига София. Тя е нужна на Отечествения фронт не при завземането на властта, а за нейното запазване, и то за дълго време.